

16. Зёрнов Н. Русское религиозное возрождение XX века. – Париж, 1974.
17. Михайлюк О.В. Про деякі особливості взаємин радянської влади і українського селянства в революційний період (1917 – середина 20-х рр.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2001. – Вип. XIII.
18. Історія релігії в Україні: Навч. посібн. / А.М. Колодний, П.Л. Яроцький, Б.О. Лобовик та ін. – К., 1999.
19. Швецов Ю.В. Взаємовідносини православної церкви та держави в Болгарії у 1878 – 1915 роках: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1994.
20. Громадська Думка (Київ). – 1906. – 8 січня.
21. Рада (Київ) – 1910. – 1 грудня.
22. Социальная конфликтология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. А.В. Морозова. – М., 2002.
23. Зёрнов Н. Русское религиозное возрождение XX века. – Париж, 1974.
24. Кандидов Б. Чорносотенний рух і Почаївська лавра // Безвірник. – 1928. – № 3.
25. Зыбковец В.Ф. Национализация монастырских имуществ в Советской России (1917–1921 гг.). – М., 1975.
26. Каменев С.А. Церковь и просвещение в России. – М., [1928].
27. Чикаленко Є. Щоденник (1907–1917). – Львів, 1931.
28. Русское православие: вехи истории / Науч. ред. А.И. Клибанов. – М., 1989.
29. Титлинов Б.В. Молодежь и революция. – Л., 1925.
30. Протоколы экстренного XXII-го епархиального съезда-собора духовенства Екатеринославской епархии. – Екатеринослав, 1906.

Summary

The processes of the modernization of the Orthodox Church in Ukraine during 1905–1914 years was described as the part of the versatile changes of the social and cultural character, that are actual now. The renewal movement was the display of the movement of changes of the religious mentality of the wide social groups; it was the display of the growth of the political and the national activity of the citizens. It was displayed as the convergence of the modern ideas of the European society and the native traditions.

О.Є. Берестень

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОЧАНСЬКОГО МЕНОНІТСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ТОВАРИСТВА НА ПОЧАТКУ XX ст.

Шкільна освіта менонітської громади Півдня України завжди викликала великий інтерес у дослідників як унікальний феномен збереження національних і культурних особливостей цієї групи населення. Дуже багато історичних подій впливали на становлення і розвиток системи початкової освіти менонітів. На початку XX ст. вирішальною подією в цьому довготривалому й складному процесі став “Маніфест 17 жовтня” 1905 року, який, поряд з іншими свободами, проголосив рівність усіх громадян Російської імперії незалежно від національності та віросповідання [1.-С.754]. Політичне, національне та культурне пробудження німецькомовного населення нашого регіону призвело до виникнення Молочанського менонітського учительського товариства, роль якого у підвищенні рівня вчителів менонітських початкових і середніх шкіл важко переоцінити.

В останні десятиліття XX ст. діяльність шкільних менонітських установ стала предметом дослідження відомих учених. Так В. Зюсса особливо зосередився на вивченні останнього періоду діяльності Молочанської менонітської шкільної ради [2]. Автор окремо зупинився на оцінюванні діяльності голів ради, підкреслюючи залежність авторитету організації від особистих рис її керівників [2.-С.124]. Велику увагу автор також приділив висвітленню характеру відносин Молочанської менонітської учительської ради з офіційною владою, яка залежно від політики царського уряду завдяки своїм наказам чи розпорядженням обмежувала або сприяла діяльності ради [2.-С.122,125,126]. Про пробудження Молочанської менонітської учительської ради на початку 1906 р. від “вимушеної пасивності” згадував у своїй комплексній монографії Д. Брандес [3]. Проте він пов’язав цю “пасивність” з “надмірним пристосуванням” організації до русифікаторської

політики уряду кінця XIX ст. [3.-S.324]. Детально досліджена була система початкової та середньої освіти менонітів Півдня України в монументальній роботі Н. Крекера [4], який зробив унікальну систематизацію даних стосовно кількості учнів, прізвищ учителів і років їхньої діяльності в менонітських навчальних закладах [4.-S.168,182]. Проте він не згадав про внесок Молочанського менонітського учительського товариства у становлення шкільних навчальних закладів менонітів. Дж.Б. Тевс як представник теософського напрямку вивчення історії менонітів Півдня України негативно оцінив роботу Молочанського менонітського учительського товариства, оскільки його діяльність мала занадто світський характер [5.-P.55].

Як бачимо, багатогранна діяльність Молочанського менонітського учительського товариства не була висвітлена згаданими вище авторами, тому мета нашого дослідження – дослідити деякі аспекти роботи даної організації, які залишилися поза увагою вчених: створення бібліотек, пенсійне забезпечення вчителів, реформування системи початкової та середньої освіти тощо.

Традиційно у менонітських колоніях значне місце у суспільній структурі й церковній парафії займали вчителі, які, як правило, були проповідниками місцевих общин. Ще починаючи з реформи шкільної освіти І. Корнієса велике значення надавалося підвищенню не тільки рівня освіти вчителів менонітських шкіл, але й вдосконаленню їхніх методичних навиків. З цією метою була організована ціла низка громадських організацій учителів у менонітських колоніях Півдня України. У цій сфері лідерами були материнські колонії Хортиці та Молочної.

Оскільки система початкової освіти була складовою частиною релігійного виховання колоністів, то діяльність організацій учителів контролювалася церковними органами – передусім Молочанською Церковною Радою, до складу якої входили церковні старшини й проповідники менонітських конгрегацій. У разі активного співробітництва з місцевими общинами й організаціями вчителів вони визначали розвиток системи початкової та середньої освіти в колоніях і здійснювали розробку перспективних шляхів її вдосконалення. Звичайно, церковні лідери впливали на процес становлення перших організацій учителів. Процес консолідації зусиль учителів місцевих центральних і сільських шкіл був обумовлений насамперед внутрішніми проблемами колоністської школи – відсутністю спеціалізованих закладів з підвищення кваліфікації вчителів, нестачею навчально-методичної літератури і т. д.

Усі ці фактори негативно впливали на систему початкової та середньої освіти. З метою ліквідації цих вад створювалися організаційні структури вчителів, які забезпечували вирішення нагальних проблем цього прошарку менонітської інтелігенції. Проте одним із найголовніших завдань цих організацій було підвищення рівня освіти вчителів. Наприклад у § 1 статуту Молочанського менонітського вчительського товариства говорилося, що організація переслідує такі цілі:

- а) підвищення рівня загальної та спеціальної освіти членів товариства;
- б) покращення їхнього суспільного та матеріального стану;
- в) сприяння підвищенню рівня народної освіти.

Очевидно товариство було орієнтоване на потреби вчителів менонітських колоній. Специфічною рисою цієї організації було те, що її керівники намагалися забезпечити народну освіту за рахунок вдосконалення професійних якостей учителів та підвищення їхнього соціального статусу в суспільстві, а також матеріального добробуту. Подібні цілі обумовили вузькоспеціалізований спектр засобів їх досягнення: проведення конференцій для вчителів, де читалися доповіді та реферати, заснування бібліотек, які надавали у використання як загальноосвітню, так і педагогічну літературу, організація екскурсій та відпочинку в літній період для членів товариства, забезпечення солідарності серед членів організації, уніфікація системи викладання, заснування пенсійних кас.

Дійсним членом товариства міг стати будь-який менонітський учитель або вчителька, який дав письмове зобов'язання додержуватися правил товариства. Вступний вклад становив 3 крб., щорічний – 2 крб. Діяльність товариства розповсюджувалася на всю Таврійську губернію. На генеральних зборах, які відбулися 5 жовтня 1907 р. в колонії Рюкенау, було обрано правління товариства, до складу якого ввійшли: І. Тевс – голова (Тігенгаген), р. Деркзен – касир (Нейгальбштадт), Г. Пеннер – секретар (Нейгальбштадт), учитель Г. Тільман – бібліотекар (Гнаденфельд), Д. Бошван – бібліотекар (Нейгальбштадт), президенти – А. Галберг та І. Тевс (Олександрталь), кандидати – Я. Янцен (Розенорт), Г. Гезе (Ліхтенфельд), А. Ремпель (Шонау) [6.-S.533].

На цих же зборах була проведена відкрита лекція з арифметики, прочитаний реферат на тему “Менонітські сільські школи”. Його автор П. Гардер (Великий Токмак) визначив основну мету школи у формуванні в дітей гармонії між знаннями та сумлінням. Засобами досягнення цієї мети він вважав: удосконалення знань учителів, покращення їхнього матеріального добробуту, а також забезпечення єдності в їхній роботі.

Для проведення підготовчих робіт зі створення бібліотеки була обрана спеціальна комісія із 6 осіб. Було також звернено увагу на матеріальне забезпечення вчителів. Зокрема була створена

спеціальна комісія, яка займалася питанням надання пенсії вчителям. Було прийнято рішення скласти список учителів, які відчували потребу у коштах, та допомогти їм. Друкованим органом товариства був обраний журнал "Friedenstimme", який мав висвітлювати на своїх сторінках діяльність організації [6.-S.533].

Наступні генеральні збори Молочанського менонітського вчительського товариства відбулися 4 січня 1908 р. Крім відкритої лекції та реферату, які стали традиційними, активні дебати викликало питання необхідності іспитів у сільських школах. У ході обговорення були прийняті наступні пункти:

- бажано, щоб навчальна програма була складена так, щоб "середній" учень міг скласти екзамени;
- забезпечити відповідність програми центральних училищ до програм сільських шкіл;
- екзаменаційна комісія повинна, по можливості, складатися з місцевих вчителів і представників шкільної ради;
- ліквідувати систему оцінок [7.-S.35].

Радикальний характер прийнятих пунктів свідчить про розуміння членів вчительського товариства необхідності суттєвого реформування системи менонітської початкової освіти. Товариство стало генератором прогресивних ідей перетворення менонітської сільської школи. Подібний підхід до вдосконалення системи освіти був обумовлений наявністю серед членів товариства великої кількості шкільних учителів, які добре знали нагальні проблеми школи й професійно розроблювали широкомасштабну програму дій.

Новаторська ідея перетворення системи початкової шкільної освіти була запропонована на дев'ятих позачергових загальних зборах членів Молочанського менонітського вчительського товариства. Учителі запропонували набирати учнів до першого класу не кожного року, а через рік. Це обумовлювалося тією обставиною, що в одному класі навчалися діти шести, іноді семи різних вікових груп. Учителю було важко приділити увагу всім групам. Як правило, одна з них залишалася від належної уваги вчителя. Тоді як вчитель займався зі старшими учнями, молодшим надавався матеріал для повторення. Початківцям потрібно було пояснювати все вперше. Як показав досвід, ті, хто переходили до другого класу, мали великі прогалини у знаннях. Учителі пропонували один рік не набирати початківців, щоб мати час на повторення матеріалу і, таким чином, підвищити рівень початкової освіти.

На зборах була ухвалена наступна резолюція: через брак досвіду у здійсненні даного проекту це нововведення, на думку досвідчених представників вчительської еліти, могло викликати певні складності на практиці [8.-S.4-5]. Було вирішено відмовитися від даної пропозиції. Спочатку треба було "підготувати ґрунт" і переконати громадськість у раціональності даного перетворення.

На цих зборах також розроблювалися та затверджувалися навчальні плани. Спеціальна комісія займалася розробкою нового німецького букваря, оскільки старий мав певні вади, за твердженням К. Вінса, і вимагав коректив [9.-S.6].

Ще одна комісія займалася розробкою нової моделі шкільної карти. Про результати її роботи доповів Б. Вінс. Розроблялися програми нових предметів. Планувалося ввести такий предмет, як краєзнавство, який мав на меті ознайомлення дітей менонітів із власною етнічною історією на даних теренах [10.-S.5]. З цією метою колоністом І. Янценом з колонії Орлов була складена карта Гнаденфельдської та Гальбштадської волостей. Велику дискусію викликало питання введення такого предмету, як історія менонітів. Були розроблені та представлені на обговорення декілька програм цього курсу. Проте більшість членів товариства була проти такого нововведення. Опоненти навели об'єктивні причини неможливості реалізації цього проекту. По-перше, у початковій школі діти ще занадто малі й не мають достатнього рівня освіти, щоб слухати цей курс. По-друге, шкільна програма занадто перевантажена предметами, щоб вводити ще один [11.-S.2-3]. Крім того, менонітська громада побоювалася, що у слухачів цього курсу виникнуть сумніви в істинності цієї віри, оскільки викладати історію менонітів неможливо абстраговано, необхідно згадати й ті релігійні течії, які вплинули на формування менонітського вірування. Було вирішено включити цей предмет до навчання у центральній школі, де дорослі слухачі вже мали певне уявлення про менонітське віровчення.

У літній період товариство організовувало екскурсії до Криму. З цією метою кожен учасник ХІІ загальних зборів, які відбулися 14 травня 1911 р., пожертвував 5 крб. у фонд резервного капіталу. В екскурсії взяло участь 17 осіб. Керівником став І. Янцен. 7 червня екскурсанти приїхали до Сімферополя. Вони відвідали міський сад, оглянули пам'ятник Катерині ІІ, Природознавчий губернський музей. Потім вони відправилися до Бахчисарая, щоб оглянути руїни укріплення караїмів Чухут-Кале. Безумовно екскурсанти завітали у 600-річну синагогу та Бахчисарайський палац. З 9 по 11 червня вони були у Севастополі, оглянули порт, пам'ятник жертвам війни 1854–1855 рр., побували в акваріумі, військовому музеї та на братському кладовищі, де знаходився пам'ятник генералу Тотлебену, який був представником менонітських конгрегацій у переговорах з царським

урядом з питання альтернативної служби. Екскурсанти здійснили подорож на човнах уздовж Північної бухти, відвідали руїни Херсонеса, військовий корабель, археологічний музей та Малахів курган. 12 червня вони відбули до Балаклави, потім до Ялти, 14 червня – до Алупки, потім до Форосу, Семітзу, Ай-Тодору, Оріанди, Лівадії, Ай-Петрі, водопаду Ушан-Су, скелі Пендекюль, Массандри, палацу Олександра III та Микитського ботанічного саду.

Подібні екскурсійні подорожі менонітських учителів були альтернативним засобом підвищення рівня їхньої загальної освіти, оскільки надавали екскурсантам нові краєзнавчі та історичні знання.

Одним із найважливіших напрямків роботи Молочанського менонітського учительського товариства було створення пенсійної каси. Її членом міг стати будь-який учитель менонітської школи, який мав намір забезпечити себе на момент непрацездатності пенсією. Вклади в пенсійну касу робили безпосередньо її члени. Так у 1911 р. каса нараховувала 34 члена, її прибуток складав 991 крб. 49 коп., а видаток – 747 крб. 48 коп. На 1 січня 1912 р. у касі було 576 крб. 48 коп. [11.-S.2-3]. У 1914 р. вона нараховувала 800 крб. [12.-S.8].

Керівництво Молочанського менонітського вчительського товариства активно діяло щодо забезпечення повноцінного відпочинку своїх членів. Воно запропонувало організувати будинок відпочинку для вчителів. Була внесена пропозиція купити з цієї метою ділянку землі або в Криму, або на Кавказі [13.-S.4]. Ділянка була придбана неподалік від Алушти. Номінально її власником став учитель Гальбштадського центрального училища А. Класен. Реально, земля й усе, що там мало бути збудовано, належало вчителям. Вони одноразово внесли по 10 крб., які більше не поверталися платникам. Ті, хто внесли більше, могли отримувати проценти від капіталу. Учителі мали обрати 3 представника зі свого осередку, яким А. Класен мав передати свої повноваження. Черговість відвідування будинку відпочинку членами товариства встановлювалася залежно від стану їх здоров'я. В основному він був призначений для хворих з легеневиими захворюваннями.

Як бачимо, товариство не обмежувалось діяльністю у сфері освіти, а й піклувалося про рівень здоров'я вчителів, оскільки лише здоровий, упевнений у завтрашньому дні, матеріально забезпечений учитель міг повністю віддаватися великій справі – формуванню душі та розуму дітей.

Товариство здійснювало централізовану закупівлю навчальних посібників і підручників для початкових шкіл освітньої системи менонітських громад. Працювала комісія з розповсюдження молодіжної літератури, яка складала списки літератури, рекомендованої для молодіжного читання, та розсилала її всім членам товариства. У 1913 р. було прийнято рішення провести виставку, на якій вчителі мали ознайомитися з новими літературними надходженнями [14.-S.7-10]. Земська управа щорічно виділяла 25 крб. на кожную школу для закупівлі підручників і навчальних посібників, однак поставки не були регулярними й часто виконувалися не в повному обсязі. Тому було запропоновано обрати уповноваженого зі справ школи, який би брав необхідну суму в управі (1500 крб.) та здійснював закупівлю необхідної літератури для менонітських шкіл. У такий спосіб створення централізованої системи забезпечення менонітських шкіл навчальною літературою призвело б до покращення матеріальної бази навчальних закладів.

Молочанське менонітське вчительське товариство разом з волосними общинами здійснювало підготовку до проведення загальноосвітніх курсів у Гальбштадті в 1913 р. Залежність успіху цього заходу від участі в ньому волосних общин була відчутною у фінансовій сфері, оскільки вчительське товариство не мало достатньо коштів для реалізації даного проекту. Як бачимо, незважаючи на деякий ступінь незалежності товариства, воно не могло діяти самостійно в тих питаннях, які вимагали суттєвих капіталовкладень окремо від общин, оскільки останні володіли стабільною фінансовою базою.

Навесні 1913 р. влада висунула вимогу до Молочанського менонітського вчительського товариства змінити деякі пункти та параграфи його статуту, з метою урівняти цю організацію з товариствами надання взаємної матеріальної допомоги, які існували по всій Росії. На засіданні, яке відбулося 29 червня 1913 р., товариство відхилило подібну “пропозицію” й направило прохання зберегти за товариством його права [12.-S.8]. Реакцією на це прохання став новий наказ куратора Одеського учительського округу про зміну окремих пунктів статуту товариства. Оскільки цього разу пропонувалися менш суттєві зміни, товариство висловило згоду. На цих же зборах було обрано нове правління, до складу якого ввійшли: К. Вінс – голова, І. Янц – помічник голови, П. Браун – секретар, А. Тевс – касир, А. Класен – бібліотекар.

Отже діяльність Молочанського менонітського вчительського товариства мала певний вплив на розвиток початкової та середньої шкільної освіти менонітського населення Півдня України, оскільки його керівництво прагнуло підвищити її рівень за рахунок вдосконалення професійних якостей, матеріального добробуту, фізичного стану вчителів, забезпечення шкіл сучасними навчальними посібниками, введення нових предметів, розробки нових підручників, карт тощо.

Різноманітність діяльності товариства свідчить про наявність невирішених проблем стосовно педагогічного складу менонітських навчальних закладів. Молочанське менонітське вчительське товариство стало представником і захисником інтересів менонітських вчителів і вперше заявило про нагальну необхідність вирішення проблем підготовки педагогів. Безумовно, діяльність Молочанського менонітського вчительського товариства, деякі аспекти якого ми спробували вивчити у невеликому дослідженні вимагає додаткового розгляду.

Джерела та література

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3. – СПб., 1908. – Т. 25. – Отд. 1.
2. Зюсс В. Последний период деятельности Молочанского меннонитского учительского совета (по материалам неопубликованного манускрипта П. Брауна) // Немцы России и СССР: 1901–1941 гг.: Материалы международной научной конференции. – М., 2000.
3. Brandes D. Von den Zaren adoptiert. Die deutschen Kolonisten und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751ß1914. Band 2. – München, 1992.
4. Kröker N.J. Erste Mennonitendörfer Russlands 1789–1943. – Vancouver, 1981.
5. Toews J.B. Brethren and Old Church Relations in Pre-World War I Russia: Setting the Stage for Canada // Journal of Mennonite Studies. – Winnipeg, 1984. – Vol. II.
6. Friedenstimme. – 1907. – № 4.
7. Friedenstimme. – 1908. – № 1.
8. Friedenstimme. – 1910. – № 20.
9. Friedenstimme. – 1910. – № 59.
10. Friedenstimme. – 1910. – № 99.
11. Friedenstimme. – 1912. – № 7.
12. Friedenstimme. – 1914. – № 8.
13. Friedenstimme. – 1912. – № 59.
14. Friedenstimme. – 1913. – № 7.

Summary

The cultural and educational activity of the Molochans'k Mennonites Teachers Society early in the 20th century are investigated in the article. The role of the church institutions in the Mennonites educational system is described. The author presents the main forms of the Molochans'k Mennonites Teachers Society activities.